

Ks. Łukasz K r u c k i, *Prymasowskie Wyższe Seminarium Duchowne w Gnieźnie (1953-1992)*. Promotor: ks. prof. dr hab. Jan Walkusz. Recenzenci: dr hab. Waldemar Rozynkowski, prof. UMK (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu), ks. prof. dr hab. Anzelm Weiss.

Przeobrażenia geopolityczne, które się dokonały po zakończeniu II wojny światowej, wywarły wpływ na wprowadzenie nowych regulacji kościelnych na ziemiach polskich. W ich rezultacie w 1946 r. została zlikwidowana unia personalna łącząca od 1821 r. archidiecezje gnieźnieńską i poznańską, a w jej miejsce ustanowiona inna – Gniezna i Warszawy. Fakt ten pociągnął za sobą dalsze zmiany, mające na celu zreformowanie centralnych instytucji diecezjalnych i usprawnienie ich funkcjonowania w nowej rzeczywistości zdominowanej przez system komunistyczny. Istotnym problemem na tej płaszczyźnie okazała się sprawa zespolenia gnieźnieńskiego seminarium duchownego tak, aby mogło ono samodzielnie kształcić kandydatów do kapłaństwa w archidiecezji świętowojskiej.

Postulaty badawcze prezentowanej pracy podyktowane zostały chęcią uzyskania w miarę komplementarnych odpowiedzi na następujące pytania: w jaki sposób seminarium gnieźnieńskie uzyskało pełnię autonomii i ukształtowało sześcioletnie studium filozoficzno-teologiczne? Jak kształtowały się kwestie związane z zapewnieniem wychowawcom i wychowankom odpowiednich warunków bytowych? Jaki był osobisty wkład w dzieło rozwoju seminarium arcybiskupów gnieźnieńskich, a jaki ustanawianych przez nich moderatorów? Jakimi wykładowcami obsadzano poszczególne katedry filozoficzne i teologiczne? Kim byli wychowankowie gnieźnieńskiego seminarium i w jaki sposób został zorganizowany dla nich proces kształcenia i wychowania?

Chcąc zrealizować zamierzony cel badawczy, kwerendą objęto dziesięć polskich archiwów kościelnych, państwowych i prywatnych oraz – dzięki życzliwości ks. prof. Jana Walkusza – skorzystano z zasobu jednego zagranicznego (Archiwum ks. Wawrzyńca Wnuka w Windsor w Kanadzie). Najcenniejsze źródła wykorzystane w omawianej pracy pochodziły z Archiwum Archidiecezjalnego w Gnieźnie, Archiwum Kurii Metropolitalnej, a nade wszystko z Archiwum Prymasowskiego Wyższego Seminarium Duchownego w Gnieźnie. Stwierdzenie to odnosi się w szczególności do zachowanych w nim regulaminów wewnętrznych, programów nauczania, rachunków, wykazów dochodów i rozchodów, akt gospodarczych, wykazów profesorów i alumnów oraz materiałów dotyczących metod prowadzonej formacji, zarówno w okresie przed, jak i posoborowym. Pierwszorzędnym źródłem do dziejów seminarium gnieźnieńskiego w latach 1953-1992 jest również przechowywana w archiwum seminaryjnym *Księga alumnów*, obejmująca rejestr wszystkich aspirantów do stanu duchownego wraz z zapisami odnoszącymi się do ich postępu na drodze do kapłaństwa. Nie można w tym miejscu jednak pomniejszać znaczenia archiwaliów przechowywanych i w innych archiwach, zwłaszcza w Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej oraz Archiwum Państwowym w Poznaniu i jego oddziale gnieźnieńskim.

Wśród źródeł drukowanych, obok *Kodeksów Prawa Kanonicznego* z 1917 i 1983 r., statutów synodów diecezjalnych z 1962 r. i 1982 r., na uwagę zasługują *Roczniki archidiecezji gnieźnieńskiej*, wydawane przez Kurię Metropolitalną, oraz organ urzędowy – „Wiadomości Archidiecezji Gnieźnieńskiej” – stanowiący niejednokrotnie podstawę do opracowania kwestii związanych z prawnym funkcjonowaniem seminarium, a także dostarczający niemało wiadomości o jego pracownikach, zwłaszcza zmarłych wychowawcach i profesorach.

Przy opracowaniu poszczególnych zagadnień posługiwano się ponadto odpowiednią literaturą przedmiotu. Stanowiły ją zarówno syntezy dotyczące relacji Kościół-państwo, specjalistyczne artykuły publikowane w polskich czasopismach naukowych, jak i hasła leksykalne i encyklopedyczne. Prace te umożliwiły nakreślenie kontekstu politycznego, społecznego, ekonomicznego i religijnego charakteryzowanego okresu.

Nazwa instytucji Prymasowskie Wyższe Seminarium Duchowne w Gnieźnie została ustanowiona na mocy 2 artykułu *Statutu ramowego*, chociaż do początku lat 60. XX wieku w urzędowej i obiegowej nomenklaturze stosowano określenie Arcybiskupie Wyższe Seminarium Duchowne w Gnieźnie. Było to podyktowane przyzwyczajeniem, gdyż do 1953 r. seminarium nosiło taką właśnie nazwę. W okresie obchodów milenijnych dla podkreślenia prymasowskich tradycji Gniezna rozpowszechniono i utrwalono jednak urzędową nazwę uczelni.

Ramy chronologiczne pracy wytyczają lata 1953-1992. Okres ten – rozpoczęty uzyskaniem przez instytucję autonomii, a zakończony faktem dokonania największego w dziejach Polski rozgraniczenia diecezji – stanowi swoistą epokę w dziejach gnieźnieńskiej uczelni kształcącej kadry duchowieństwa nie tylko ze względu na czas nieustannych zmagania z systemem komunistycznym czy też próbą dostosowywania się do sytuacji ekonomiczno-społecznej po odzyskaniu przez Polskę suwerenności, ale przede wszystkim na skutek zmian eklezyjalnych dokonujących się pod wpływem uchwał Soboru Watykańskiego II (dekret o formacji kapłańskiej *Optatam totius*) i działalności papieża Jana Pawła II (ogłoszenie *Kodeksu Prawa Kanonicznego* z 1983 r. i adhortacji posynodalnej *Pastores dabo vobis* z 25 III 1992 r.).

Prymasowskie Wyższe Seminarium Duchowne w Gnieźnie – jako jedna z najstarszych tego typu uczelni w Polsce – domagało się przywrócenia mu pełnej autonomii i scalenia tak, by mogło kształcić kandydatów do kapłaństwa zarówno w dziedzinach filozoficznych, jak i teologicznych. Potrzebę tę dostrzegał prymas Stefan Wyszyński, który od objęcia stolicy arcybiskupiej w Gnieźnie starał się uregulować sytuację prawną miejscowego zakładu teologicznego. Jego wieloletnie wysiłki zostały zakończone sukcesem we wrześniu 1953 r., gdy prymasowska instytucja po stu osiemnastu latach związku z seminarium poznańskim zainicjowała pierwszy samodzielny rok akademicki. Fakt ten zbiegł się jednak niemal z równoczesnym aresztowaniem Prymasa Tysiąclecia, który przez trzy lata był więziony. W archidiecezji świętojciechowej rządu objął wówczas infułat Stanisław Bross, wprowadzając własne projekty rozwoju seminarium – inne niż Stefana Wyszyńskiego. W ich efekcie część personelu administracyjno-dydaktycznego i wychowawczego została zastąpiona osobami oddanymi infułatowi, wypełniającymi jego polecenia. Sytuacja unormowała się w 1956 r., po powrocie prymasa Stefana Wyszyńskiego z Komańczy. Ordynariusz gnieźnieński i warszawski przywrócił na stanowiska kapłanów, którzy je piastowali

przed jego uwięzieniem, a następnie podjął dalsze prace zapewniające zakładowi właściwe funkcjonowanie i należyty byt. Powzięte działania realizowane były mimo przemian dokonujących się w Polsce: okres „odwilży”, czas „małej stabilizacji”, konfrontacja Tysiąclecia Państwa Polskiego z obchodami Millenium Chrztu Polski, objęcie władzy przez Edwarda Gierka oraz czasy pierwszej „Solidarności”. Na przekór tym brzemieniom dla kraju i Kościoła wydarzeniom prymas potrafił zadbać o środki ekonomiczne dla rozwijającej się instytucji, uzdolnionych księży wysyłał na studia specjalistyczne, by po ich ukończeniu zasilili skład profesorski *Alma Mater*, oraz troszczył się o właściwy przebieg seminaryjnej formacji. Planował ponadto rozbudowę gmachu seminaryjnego; to jednak stało się udziałem jego następcy – Józefa Glempa.

Nowy arcybiskup gnieźnieński, obejmując w 1981 r. urząd prymasowski, musiał się zmierzyć z sytuacją odmienną od tej, którą zastał jego poprzednik. Inne też czekały na niego zadania. O ile Prymas Tysiąclecia unormował status kanoniczny zakładu i skompletował skład kadry naukowej, o tyle Józef Glemp musiał polepszyć warunki bytowe stałych mieszkańców seminarium: moderatorów, profesorów i alumnów. Przedsięwzięcie to nie było łatwe zważywszy na czas trwania w Polsce stanu wojennego (1981-1983) i kryzys ekonomiczny końca lat 80. XX wieku. Dzięki ofiarności wiernych i wsparciu holenderskiej fundacji *Kardinaal Glemp Stichting. Hulp voor Priesteropleidingen in Polen* założony cel udało się zrealizować i 4 X 1990 r. dokonano poświęcenia nowego gmachu seminaryjnego, który stał się miejscem zamieszkania i kształcenia kadr duchowieństwa dla archidiecezji świętowiejskiej.

Niemniej ważny okazał się problem zapewnienia Prymasowskiemu Wyższemu Seminarium Duchownemu w Gnieźnie odpowiednich moderatorów, a więc osób odpowiedzialnych za bezpośrednie nadzorowanie działalności instytucji oraz czuwających nad przebiegiem formacji jej wychowanków – kleryków. Stąd też zarówno Stefan Wyszyński, jak i Józef Glemp przykładali wagę do powoływania na stanowiska rektorów, wicerektorów i prefektów studiów kapłanów cieszących się autorytetem, którzy potrafili przeprowadzić zakład przez trudne dla Kościoła lata zmagania z komunistyczną władzą. Ze zleconych obowiązków wywiązywali się sumiennie, troszcząc się o dobro swoich podopiecznych i wszechstronny rozwój placówki naukowej powierzonej ich zarządowi. Wybór personalny dokonany przez prymasów okazał się słuszny, a opinię taką zdają się potwierdzać dalsze losy seminaryjnych decydentów. Pięciu z nich zostało bowiem biskupami: Stanisław Gądecki (1992 r.), Zbigniew Kiernikowski (2002 r.), Jan Wiktor Nowak (1982 r.), Teofil Wilski (1995 r.), Bogdan Wojtuś (1988 r.).

Podobną troskę wykazywano w odniesieniu do doboru kadry dydaktycznej. W tym celu już w trakcie studiów seminaryjnych przypatrywano się zdolniejszym alumnom oraz opiniowano poziom ich obyczajowości i religijności. Tych, których uznano za odpowiednich, na wniosek Rady Profesorskiej, rektor przedstawiał ordynariuszowi jako potencjalnych kandydatów do skierowania na dalsze studia specjalistyczne w kraju lub za granicą. Dodatkowo istotne w tej dziedzinie było świadectwo wystawiane przez proboszcza, z którym współpracowali po święceniach. Stosowana procedura sprawiała, że kandydaci na wykładowców seminarium gnieźnieńskiego mieli wysoki cenzus intelektualny i moralny dodatkowo poszerzany w toku studiów.

Ponadto cechy te ułatwiały im zdobywanie kolejnych tytułów naukowych, a przez to wyróżniały Gniezno na mapie polskich ośrodków teologicznych.

Odpowiednio dobrana i merytorycznie przygotowana kadra naukowa wywierała znaczący wpływ na kształcenie zastępów duchowieństwa na potrzeby duszpasterskie archidiecezji gnieźnieńskiej. Zadanie to było trudne, gdyż alumni stanowili społeczność zróżnicowaną. Wpływ na ten stan miało nie tylko ich pochodzenie terytorialne i społeczne oraz odbyta edukacja w zakresie szkoły średniej, ale także osobiste predyspozycje. W toku studiów seminaryjnych w celu zminimalizowania tych rozbieżności tworzone wyspecjalizowane grupy funkcyjne, umożliwiano powstawanie organizacji i stowarzyszeń (Odnowa w Duchu Świętym, Ruch „Światło-Życie”, Rycerstwo Niepokalanej, Ignis Ardens, Koło Teologów, Ognisko Misyjne, Koło Miłośników Muzyki, Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze (PTTK), Koło Sportowe, Klerycki Klub Harcerski), które w zakresie naukowym, kulturalnym oraz pobożnościowym rozwijały indywidualne zdolności kleryków. Dodatkowo angażowały ich w przedsięwzięcia o charakterze pastoralnym, co owocowało w późniejszej pracy duszpasterskiej. Wielorakie zaangażowanie gnieźnieńskich alumnów, a następnie księży dostrzeżone zostało na forum ogólnokościelnym. Wśród absolwentów seminarium z lat 1953-1992 znaleźli się bowiem późniejsi profesorowie akademicy (Ireneusz Pawlak, Marek Pyc, Antoni Siemianowski, Jerzy Stefański, Kazimierz Śmigiel, Zygmunt Zieliński), misjonarze (m.in. Antoni Bajek, Florian Cieniuch, Henryk Micek, Maciej Napieralski, Jerzy Nowak, Andrzej Rogowicz, Marian Zaleski), a jedenastu zostało konsekrowanych na biskupów: Jerzy Dąbrowski, Andrzej Dziuba, Stanisław Gądecki, Józef Glomp, Zbigniew Kiernikowski, Jan Wiktor Nowak, Jan Pawłowski, Tomasz Peta, Wojciech Polak, Teofil Wilski, Bogdan Wojtuś.

Proces pozyskiwania wykwalifikowanej kadry duchowieństwa nie był tylko efektem rozwijania osobistych uzdolnień alumnów, ale stanowił rezultat przemyślanych i konsekwentnie stosowanych form wychowawczych. Na ich realizację przewidziano sześcioletnie studia filozoficzno-teologiczne. W tym czasie klerycy byli zapoznawani z różnymi rodzajami duszpasterstwa, a włączając się w nie, realizowali przewidziane programem praktyki pastoralne: udział w rekolekcjach grup charyzmatycznych, praca z ministrantami i lektorami, pomoc charytatywna. Zdobyte doświadczenie mogli następnie przenieść na płaszczyznę życia seminaryjnego – dzieląc się nim z innymi seminarzystami, a później wykorzystywać w pracy duszpasterskiej w przydzielonych parafiach archidiecezji gnieźnieńskiej. Obok formacji pastoralnej duży nacisk położono na wpojenie klerykom wiedzy z zakresu szeroko pojmowanej humanistyki. Miało to w przyszłości ułatwić im katechizację, a także merytorycznie przygotować do obrony głoszonych prawd przed rozpowszechnianą i propagowaną przez władze państwowe dialektyką materialistyczną. Najwięcej wagi przykładano jednak do realizacji zamierzeń związanych z rozwojem duchowym aspirujących do stanu duchownego. W tym celu decydenci seminaryjni troszczyli się o zapewnienie właściwych warunków dla duchowego wzrostu ich wychowanków: urządzenie odpowiednich kaplic, organizowanie codziennych praktyk religijnych oraz okresowych rekolekcji i dni skupienia, a nade wszystko wyznaczenie kompetentnych kapłanów, którzy pełniliby odpowiedzialną funkcję ojca duchownego (Stanisław Szymański, Feliks Sta-

szak, Wojciech Dzierzgowski, Janusz Mnichowski, Tadeusz Nowak, Marek Pyc). Podjęte działania, zmierzające do otoczenia wszechstronną opieką gnieźnieńskich seminarzystów, umożliwiały im rozwój duchowy, intelektualny i pastoralny, a przez to przygotowały kolejne pokolenia kapłanów na potrzeby administracyjne i duszpasterskie tysiącletniej archidiecezji świętojciechowej.

Działalność Prymasowskiego Wyższego Seminarium Duchownego w Gnieźnie nie ograniczała się tylko do funkcji dydaktyczno-wychowawczej. Jako najstarsza uczelnia Gniezna – istniejąca od 1602 r. – oddziaływało ono na mieszkańców grodu Lecha i jego okolic przez cały badany okres. Aktywność ta była jednak zróżnicowana. Ograniczana w początkowym okresie istnienia zespolonego zakładu, wzrosła w czasie obchodów Millenium Chrztu Polski oraz pielgrzymki Jana Pawła II do Polski i Gniezna (1979 r.). Niosło to ze sobą pozytywne skutki. Wierni, którzy uczestniczyli w tych kościelnych uroczystościach, mogli dostrzec duchowe i liturgiczne zaangażowanie kleryków. Corocznie widocznym tego znakiem były również uroczystości ku czci św. Wojciecha. Nie można także zapomnieć o organizowanych w archikatedrze gnieźnieńskiej lub innych kościołach diecezjalnych ceremoniach posług i święceń, w których licznie uczestniczyli wierni nie tylko z terenu archidiecezji gnieźnieńskiej.

W okresie rządów komunistycznych seminarium pozostawało instytucją hermetyczną. Stąd też wszelkie inicjatywy kulturalne przygotowywane przez alumnów – np. przedstawienia religijne (pasyjne, o świętych, maryjne) – były przeznaczone wyłącznie dla społeczności seminaryjnej. Za rządów rektora Jana Wiktora Nowaka zaczęto jednak organizować doroczne zjazdy rodziców alumnów roku II, w których trakcie można było zapoznać się z warunkami bytowymi przygotowujących się do kapłaństwa, a to stanowiło *novum* na skalę ogólnopolską. Niezaprzeczalną zasługą prymasowskiego seminarium duchownego było organizowanie konferencji i sesji naukowych, które przyciągały do Gniezna specjalistów różnych dyscyplin teologicznych: dogmatyków, moralistów, misjologów, historyków Kościoła.

Reasumując należy stwierdzić, iż Prymasowskie Wyższe Seminarium Duchowne w Gnieźnie mimo niesprzyjających warunków polityczno-społecznych potrafiło wytworzyć trwałą strukturę organizacyjną, która nie tylko przetrwała okres komunistycznej inwigilacji i represji, ale także sprostała realiom ekonomicznym zaistniałym w Polsce po 1989 r. Czterdziestolecie (1953-1992) stało się więc czasem trwałego scalenia zakładu, jego dynamicznego rozwoju dydaktyczno-naukowego, a nade wszystko należytego przygotowania kandydatów do kapłaństwa w najstarszej polskiej archidiecezji.

Treść pracy

I. Podstawy prawne funkcjonowania seminarium. 1. Zagadnienie autonomii seminarium w Gnieźnie. 2. Status prawno-kanoniczny uczelni. a) Ustawodawstwo kościelne. b) Statut ramowy i regulaminy wewnętrzne. 3. Normy polskiego prawa wyznaniowego. **II. Siedziba uczelni i sprawy materialne.** 1. Gmach i jego wyposażenie. 2. Uposażenie instytucji. 3. Posiadłość seminaryjna. **III. Zarząd seminaryjny.** 1. Rządcy archidiecezji. 2. Rektorzy. 3. Wicerektorzy i prefekci studiów. 4. Personel administracyjno-gospodarczy. **IV. Kadra profesorska.** 1. Skład i kompetencje nau-

kowe. 2. Dydaktyka i kierunki badawcze. 3. Zaangażowanie pozaseminaryjne. **V. Alumni.** 1. Stan liczebny i pochodzenie. 2. Grupy funkcyjne. 3. Organizacje kleryczne. 4. Służba wojskowa. **VI. Funkcja wychowawcza.** 1. Formacja intelektualna. a) Zasady rekrutacji. b) Proces kształcenia. c) Zaplecze naukowe. 2. Formacja duchowa. a) Ojcowie duchowni i spowiednicy alumnów. b) Praktyki religijne. c) Posługi i święcenia. 3. Formacja pastoralna. **Aneksy.**

Ks. Łukasz Krucki

Ks. Marek J o d k o w s k i, *Budownictwo sakralne diecezji warmińskiej w latach 1821-1945*. Promotor: ks. prof. dr hab. Jan Walkusz. Recenzenci: ks. prof. dr hab. Andrzej Kopiczko (Uniwersytet Warmińsko-Mazurski), o. dr hab. Roland Prejs OFMCap, prof. KUL.

Problematyka budownictwa sakralnego w diecezji warmińskiej w XIX i pierwszej połowie XX wieku obejmuje wiele kwestii związanych z projektowaniem i realizacją prac remontowo-budowlanych. W dysertacji podejmującej powyższy obszar badań, zatytułowanej *Budownictwo sakralne diecezji warmińskiej w latach 1821-1945*, analizowane zagadnienia zostały usystematyzowane w 5 rozdziałach. Przeprowadzono w nich refleksję naukową dotyczącą m.in. przemian politycznych, gospodarczych i demograficznych. Typologia i geografia obiektów sakralnych stała się podstawą do analiz dotyczących uwarunkowań prawnych i koncepcyjnych, inicjatyw podejmowanych ze strony realizatorów inwestycji oraz finansowania obiektów.

Podstawę źródłową dysertacji stanowią przede wszystkim dokumenty znajdujące się w Archiwum Archidiecezji Warmińskiej. Bardzo owocna okazała się również kwerenda w Archiwum Państwowym w Olsztynie oraz w Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz w Berlinie. Dużo informacji zaczerpnięto z czasopism diecezjalnych i regionalnych, zwłaszcza z „Pastoralblatt für die Diözese Ermland” (od 1931 r. „Kirchliches Amtsblatt für das Bistum Ermland”), „Ermländisches Kirchenblatt”, „Ermländischer Hauskalender” i „Adalbertusblatt”. W redagowaniu pracy bezcenna okazała się również literatura, zwłaszcza wydawana w okresie przedwojennym.

Sytuacja polityczna w dziewiętnastowiecznych Prusach nie sprzyjała ludności katolickiej. Wskutek wzrostu napięcia między lokalnym Kościołem a władzami państwowymi ograniczono możliwość działań duszpasterskich, co nieuchronnie prowadziło do spowolnienia koniunktury budowlanej. Władze państwowe najczęściej posługiwały się w tym względzie narzędziem w postaci prawodawstwa wymierzonego przeciwko duchowieństwu i wspólnotom kościelnym. Dochodziło w tym czasie do